

Un model simetric al semnului lingvistic sau despre natura conceptuală a semnificantului

de
OVIDIU DRĂGHICI

On présente un modèle symétrique du signe linguistique, en soutenant le caractère conceptuel du signifiant, que la conscience linguistique du locuteur développe hiérarchiquement, du monde réel à l'invariance sémiotique.

Modelul semnului lingvistic prezentat aici are caracterul unei ipoteze de lucru: pe de o parte, el integrează rezultatele unui demers inductiv asupra rostirii românești actuale¹, iar, pe de altă parte, servește ca postulat în descrierea emisieii vocale ca expresie.

Urmărind să delimiteze adevăratul obiect de studiu al lingvisticii, *la langue*, ca sistem de semne și nu ca nomenclatură², Ferdinand de Saussure plasează în afara limbii atît „planul nedefinit al ideilor confuze”, cît și pe cel „la fel de nedeterminat al sunetelor”³.

Modelul binar al semnului (fig. 1) ilustrează caracterul „intermediar al limbii, între gîndire și sunet, în condițiile în care unirea lor duce, în mod necesar, la delimitarea reciprocă de unități”, „*această combinare producînd o formă și nu o substanță*” [s.aut.]⁴.

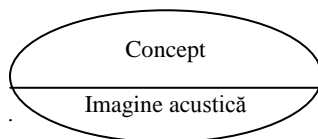

Fig.1

Simetric ca figurare, modelul lui Saussure este, totuși, asimetric prin natura a ceea ce este izolat ca lingvistic vs. nonlingvistic; cele două „mase amorfe” nu au același statut ontologic și, de asemenea, cele două laturi ale semnului (deși — lucru uitat uneori⁵ — *ambele* de natură psihică) par a nu se găsi la același nivel al conștiinței: „imaginea acustică [...] este senzorială și o numim «materială» numai în acest sens și în opoziție cu celălalt termen al asocierii, conceptul, în general mai abstract”⁶.

Louis Hjelmslev dezvoltă conceptul saussurian de limbă ca formă. Decupașul specific pe care unitățile unei anumite limbi îl realizează în lumea sunetelor și a gîndirii

¹ Vezi Ovidiu Drăghici, *Un posibil model funcțional al semnificantului sonor în româna actuală*, în „Analele Universității din Craiova, Seria Științe filologice. Lingvistică”, XXIV, Nr. 1-2/2002, p. 149-152.

² Emanuel Vasiliu, *Introducere în teoria limbii*, Editura Academiei Române, București, 1992, p. 23.

³ Ferdinand de Saussure, *Curs de lingvistică generală*, ediție critică de Tullio de Mauro, Editura Polirom, Iași, 1998, p. 126.

⁴ *Ibidem*, p. 126.

⁵ Angela Bidu-Vrâncănu, Cristina Călărășu, Liliana Ionescu Ruxăndoiu, Mihaela Mancaș, Gabriela Pană Dindelegan, *Dicționar de științe ale limbii*, Editura Nemira, București, 2001, (*DȘL*) s.v. *semnificant*.

⁶ Saussure, *op. cit.*, p. 85.

devine la Hjelmslev *substanță, forma* fiind un nivel superior unde unitățile se definesc în mod pur relativ, opozitiv, negativ, diferențial⁷.

De asemenea, în „cea mai riguroasă teorie asupra structurii semnului”⁸, acesta luminează și domeniul extralingvisticului, lăsat în umbră de Saussure. Oarecum surprinzător, la Hjelmslev lumea sunetelor și aceea a gândirii sînt nedistincte în afara limbii: ele țin de același domeniu continuu, „un univers încă nesemiotizat”⁹, care „poate fi organizat pentru a exprima ceva dar care constituie totodată ceva de exprimat”. Reprezentarea simetrică (fig. 2)¹⁰, în care conținuturi de conștiință și evenimente sonore sînt laolaltă *materie*, și, pe de altă parte, în care funcția semiotică solidarizează două *forme* (indiferente în raport cu natura formată), poate fi o premisă în abandonarea reprezentării populare a semnului ca „sunet + concept”, parte materială + parte ideală¹¹.

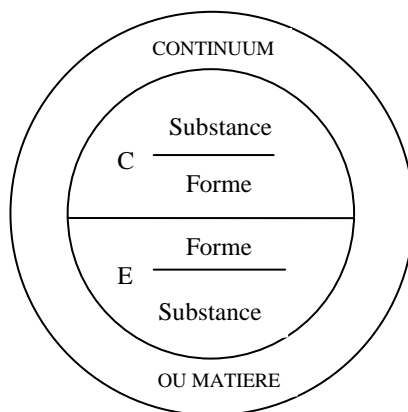

Fig. 2

Dacă *fonologia* s-a dovedit o descriere mai mult decît mulțumitoare¹² a planului expresiei (existînd chiar impresia nefastă a epuizării posibilităților de abordare eficientă), cercetările asupra celuilalt plan și încercările de a modela un „sistem al conținutului” întîmpină reale dificultăți, provocate în primul rînd de problema generică a referențialității.

⁷ Louis Hjelmslev, *Preliminarii la o teorie a limbii*, Centrul de Cercetări Fonetice și Dialectale, București, 1967, p. 41/78-48/90.

⁸ Umberto Eco, *Le signe. Histoire et analyse d'un concept*, coll. „Biblio/essais”, no. 4159, Le livre de poche, Labor, Bruxelles, 1988, p. 119.

⁹ *Ibidem*, p. 129.

¹⁰ Umberto Eco, *Sémiotique et philosophie du langage*, Presse Universitaires de France, Paris, 1984, p. 60: „le modèle de la fonction sémiotique, revu à la lumière de la sémiotique piercéenne, devrait être reformulé comme suit: [...]”.

¹¹ Impresie combătută cu claritate de Saussure: „[semnul] nu constă nicidecum în dualitatea faptului «fizic» reprezentat de sunet în opoziție cu cu faptul «mental» reprezentat de semnificație”, *Scrieri de lingvistică generală*, Editura Polirom, Iași, 2004, p. 24.

¹² Vezi N. S. Troubetzkoy, *Principes de phonologie*, Editions Klincksieck, Paris, 1970.

Deși prin dubletul *semnificație–semnificat* Saussure „răspunde unei exigențe subliniate de cei mai mari logicieni: aceea care ne facem să distingem între a) referința concretă, cu ajutorul unui semn, la un obiect particular și b) felul în care semnul propune reprezentării noastre subiective acest obiect sau altele posibile”¹³, nu întâmplător acesta discută doar ca principiu decupajul realizat de limbă în planul „gîndirii”, pentru că semnul „în sine”, fără raportare la realitate, se dovedește o simplificare metodologică inoperantă aici.

Formalist într-o măsură mult mai mare, Hjelmslev evoluează în aceeași direcție, ținîndu-se departe, în efortul său de abstractizare, de terenul „alunecos” al lumii vehiculate de limbaj, înlăturînd însă primatul semnului pentru a realiza un model intralingvistic (închis) al con-figurării fiecăruia din cele două planuri¹⁴.

Deși generatoare a unui adevărat „hățiș” terminologic¹⁵, problema referențialității (expediată în afara semnului de structuraliștii ortodocși), nu poate fi eludată într-o descriere a planului semnificației, „acest concept central al oricărei teorii a limbii [ce] nu poate fi tratat fără o teorie satisfăcătoare a semnelor”¹⁶.

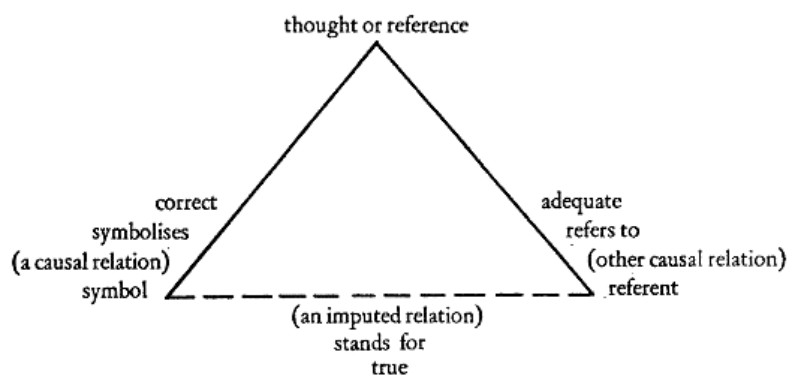

Fig. 3

„Diagrama accesibilă a simbolului, referinței și referentului”¹⁷ (fig. 3)¹⁸ comparată cu „fracția” lui Saussure sugerează reconcilierea teoriei semantice cu perspectiva tradițională: *vox significat rem mediantibus conceptibus*¹⁹.

Acest „triunghi metodologic” pare a fi mai mult o ipostaziere funcțională a semnului și mai puțin o radiografie structurală: „preocupați de a descrie situațiile [s.n.]

¹³ Tullio de Mauro în nota 231 a ediției citate mai sus a *Cursului...* lui Saussure (p. 380).

¹⁴ Vezi Oswald Ducrot, Jean-Marie Schaeffer, *Noul dicționar enciclopedic al științelor limbajului*, Editura Babel, București, 1996, p. 30-33.

¹⁵ Vezi Daniela Rovența-Frumușani, *Semiotică, societate, cultură*, Institutul European, 1999, Iași, p. 80.

¹⁶ C. K. Ogden, I. A. Richards, *The Meaning of Meaning* (1923), apud Alexandru Boboc, *Limbaj și ontologie. Semiotica și filosofia modernă a limbajului*, EDP, București, 1997, p. 74.

¹⁷ Thomas A. Sebeok, *Semnele. O introducere în semiotică*, Editura Humanitas, București, 2002, p. 178.

¹⁸ Preluată din Peter Schifko, *Bedeutungstheorie. Einführung in die linguistische Semantik*, Friedrich Frommann Verlag/ Günther Holzboog, Stuttgart-Bad Cannstatt, 1975, p. 90-92, <http://culturitalia.uibk.ac.at/hispanoteca>.

¹⁹ Daniela Rovența-Frumușani, *op. cit.*, p. 80.

semiotice”²⁰, cei doi autori subliniază că vîrfurile triunghiului sînt „cei trei factori ce participă în fiecare enunț, care este formulat sau înțeles”²¹.

Reprezentarea triadică a semnului (cu diverse variațiuni interpretative, în funcție de teoria în care este integrată)²² scoate la iveală o problemă, fără să o rezolve însă. Scindarea conținutului în *modul* în care se face referința și referința *concretă* este expresia unui structuralism realist, un pas înainte sub influența celorlalte discipline interesate de limbaj sau de semioză în general²³.

Și totuși, valoroasa distincție saussuriană între *formă* și *substanță* (rafinată de Hjelmslev), susținută de reprezentarea bipolară, este estompată. Semnificantul va rămîne de aici înainte un singur punct în modelele ale semiozei verbale și își va atrage atribute facile și aproximative ca „materie fonică”, „complex/ corp/ tranșă sonor(ă)”²⁴, „fonie” etc. care sugerează mai degrabă perturbarea efemeră a aerului decît *forma mentală*²⁵ intersubiectivă corespondentă.

Symbolismul simetriei (vezi fig. 1 și 2) separa cu claritate lingvisticul de nonlingvistic și entitățile mentale de cele din lumea fizică implicate în comunicare²⁶. Natura Referentului, introdus în ecuație, ocupă un loc nedeterminat pe axele *material — ideal* și *real — imaginar*.

Dar adevărata complicație vine din vîrfurile triunghiului. Echivalarea *conceptului* cînd cu *semnificantul* (formă lingvistică la Saussure), cînd cu *gîndul* („masă amorfă”, ne- sau prelingvistică la același) întărește afirmația că triunghiul este o reprezentare a *situației semiotice* și mai puțin a structurii semnului.

Un singur punct (vezi fig. 3) nu poate face diferența între formă și substanță, între lingvistic și nelingvistic și de aceea un demers analitic mai rafinat ajunge tot la metafora foi de hîrtie, la principiul consubstanțialității cantitative.

Latura stîngă a triunghiului, văzută ca raport *corect*, de unu la unu, „se multiplică”, dînd naștere mai multor triunghiuri în cazul omonimiei și sinonimiei. Pentru a rezolva aceste situații de *solidaritate multiplă* ce ar legitima totodată discipline precum semasiologia și onomasiologia, K. Heger păstrează integritatea semnului *biplan* segmentînd domeniul psihic al limbajului pe axele *invariantă — variantă*²⁷ și *limbă — gîndire* (fig. 4²⁸):

²⁰ Alexandru Boboc, *op. cit.*, p. 74.

²¹ C. K. Ogden, I. A. Richards, apud Alexandru Boboc, *op. cit.*, p. 74.

²² Vezi Charles S. Peirce, *Semnificație și acțiune*, Editura Humanitas, București, 1990, p. 268-284; Gérard Deledalle, *Teoria și practica semnului*, în *Semnificație și comunicare în lumea contemporană* (prezentare, antologare și îngrijire de Solomon Marcus), Editura Politică, București, 1985, p. 31-55.

²³ Vezi Michael Devitt, Kim Sterelny, *Limbaj și realitate. O introducere în filosofia limbajului*, Editura Polirom, 2000, Iași, p. 30-32.

²⁴ Vezi, de pildă, Gheorghe Constantinescu-Dobridor, *Dicționar de termeni lingvistici*, Editura Teora, București, 1998, s.v. *semnificant*.

²⁵ *Dicționar Enciclopedic de Psihologie* (coord. Ursula Schiopu), Editura Babel, București, 1997, s.v. *formă*.

²⁶ John Dely, *Bazele semioticii*, Editura ALL, București, 1997, p. 35.

²⁷ Vezi Paul Miclău, *Conținut și expresie*, în Al. Graur (coord.), *Tratat de lingvistică generală*, EARSR, București, 1972, p. 183-192.

²⁸ Preluată din Salvador Gutiérrez Ordóñez, *Introducción a la semántica funcional*, Síntesis, Madrid, 1989, S. 34-38, <http://culturitalia.uibk.ac.at/hispanoteca>.

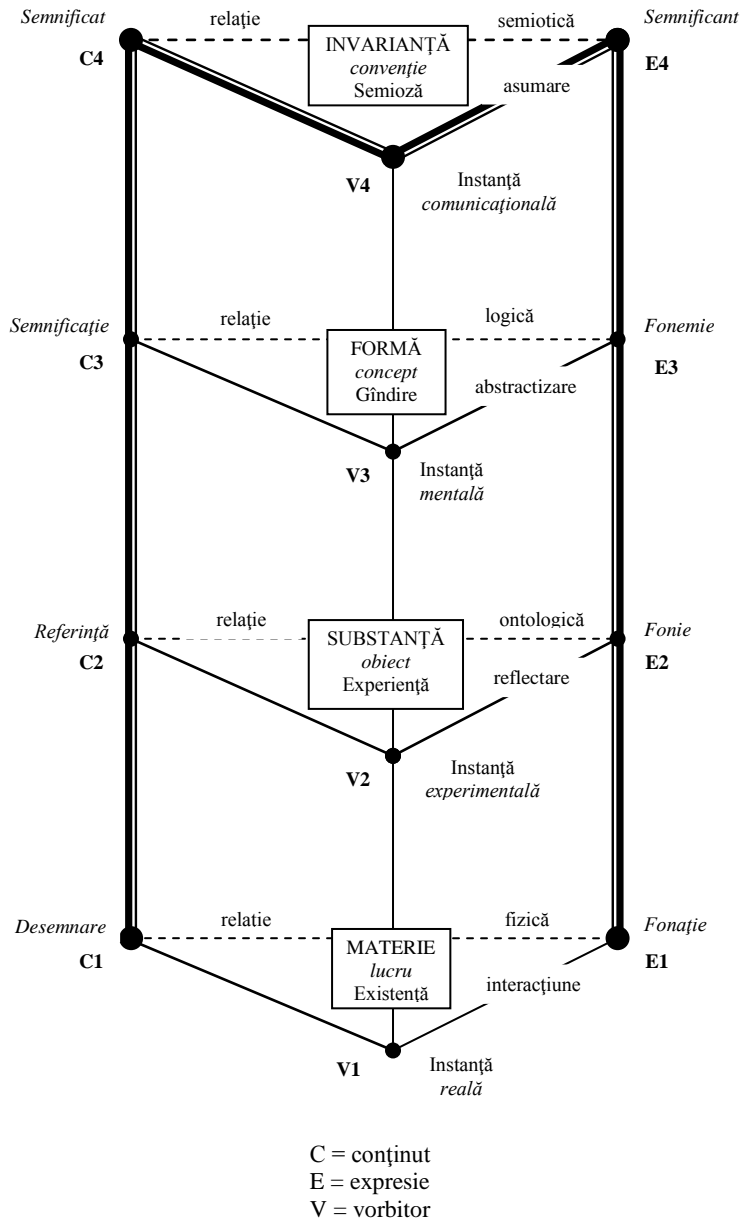

Fig. 5

Bibliografie

- Bidu-Vrânceanu, Angela/ Călărășu, Cristina/ Ionescu Ruxândoiu, Liliana/ Mancaș, Mihaela/ Pană Dindelegan, Gabriela, *Dicționar de științe ale limbii*, Editura Nemira, București, 2001.
- Boboc, Alexandru, *Limbaj și ontologie. Semiotica și filosofia modernă a limbajului*, EDP, București, 1997.
- Constantinescu-Dobridor, Gheorghe, *Dicționar de termeni lingvistici*, Editura Teora, București, 1998.
- Deledalle, Gérard, *Teoria și practica semnului*, în *Semnificație și comunicare în lumea contemporană* (prezentare, antologare și îngrijire de Solomon Marcus), Editura Politică, București, 1985.
- Delly, John, *Bazele semioticii*, Editura ALL, București, 1997.
- Devitt, Michael/ Sterelny, Kim, *Limbaj și realitate. O introducere în filosofia limbajului*, Editura Polirom, Iași, 2000.
- *** *Dicționar Enciclopedic de Psihologie* (coord. Ursula Șchiopu), Editura Babel, București, 1997.
- Drăghici, Ovidiu, *Un posibil model funcțional al semnificantului sonor în româna actuală*, în „Analele Universității din Craiova, Seria Științe filologice. Lingvistică”, XXIV, 2002, nr. 1-2, p. 149-152.
- Ducrot, Oswald/ Schaeffer, Jean-Marie, *Noul dicționar enciclopedic al științelor limbajului*, Editura Babel, București, 1996.
- Eco, Umberto, *Le signe. Histoire et analyse d'un concept*, coll. „Biblio/essais”, no. 4159, Le livre de poche, Labor, Bruxelles, 1988.
- Eco, Umberto, *Sémiotique et philosophie du langage*, Presse Universitaires de France, Paris, 1984.
- Hjelmslev, Louis, *Preliminarii la o teorie a limbii*, Centrul de Cercetări Fonetice și Dialectale, București, 1967.
- López, Justo Fernández, *Lexikon der Linguistik unter Berücksichtigung der Nachbardisziplinen*, <http://culturitalia.uibk.ac.at/hispanoteca>.
- Peirce, Charles S., *Semnificație și acțiune*, Editura Humanitas, București, 1990.
- Rovența-Frumușani, Daniela, *Semiotică, societate, cultură*, Institutul European, Iași, 1999.
- Saussure, Ferdinand de, *Curs de lingvistică generală*, ediție critică de Tullio de Mauro, Editura Polirom, Iași, 1998.
- Saussure, Ferdinand de, *Scrieri de lingvistică generală*, Editura Polirom, Iași, 2004.
- Sebeok, Thomas A., *Semnele. O introducere în semiotică*, Editura Humanitas, București, 2002.
- Slama-Cazacu, Tatiana, *Psiholingvistica. O știință a comunicării*, Editura ALL, București, 1999.
- *** *Tratat de lingvistică generală* (Al. Graur, coord.), EARSR, București, 1972.
- Troubetzkoy, N. S., *Principes de phonologie*, Editions Klincksieck, Paris, 1970.
- Vasilii, Emanuel, *Introducere în teoria limbii*, Editura Academiei Române, București, 1992.